

Joanna SZERSZUNOWICZ

Uniwersytet w Białymstoku

QUASI-EKWIWALENTY ZWIĄZKÓW FRAZEOLÓGICZNYCH W TEORII, FRAZEOGRAFII I TRANSLATORYCE

Pojęcie ekwiwalencji, rozpatrywane na różnych poziomach i analizowane w rozmaitych aspektach, jest jednym z najważniejszych w translatoryce i językoznawstwie kontrastywnym¹. Wiele badań nad związkami frazeologicznymi o charakterze konfrontatywnym poświęconych zostało właśnie międzyjęzykowej ekwiwalencji². Niektóre opracowania przedstawiają ekwiwalencję wybranej grupy jednostek, na przykład frazeologii somatycznej³ czy onomastycznej⁴, inne zaś poświęcone są ekwiwalencji przekładowych odpowiedników frazeologizmów⁵. W wyniku analiz związków frazeologicznych powstają typologie ekwiwalentów, w których tradycyjnie wyróżnia się trzy podstawowe typy, tj. ekwiwalenty absolutne, częściowe i zerowe.

---

¹ Zob. np. hasło *ekwiwalencja* [w:] *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*, red. U. Dąbska-Prokop, Częstochowa 2000, s. 68–75.

² M. Sułkowska, *Séquences figées. Étude lexicographique et contrastive. Question d'équivalence*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003; M. Sułkowska, *Traitement contrastif des séquences figées (SF) et problème de leur équivalence interlinguale*, „Neophilologica”, 16 (2004), s. 189–200.

³ M. Sułkowska, *Międzyjęzykowa ekwiwalencja frazeologizmów na przykładzie związków somatycznych w języku polskim, francuskim i włoskim*, „Poradnik Językowy” 6 (2006), s. 6–16

⁴ J. Szerszunowicz, *Some Remarks on Equivalents of Toponymic Idioms in a Contrastive Perspective*, [w:] *Иностраннные языки и литература в современном международном образовательном пространстве*, red. А. И. Корнеев i in., Екатеринбург 2007, s. 299–304; I. Vidović-Bolt, J. Szerszunowicz, *On the Croatian Toponymic Phraseological Units and their Polish Equivalents*, [w:] *Edukacja dla przyszłości*, red. J. F. Nosowicz, J. Gorbacz, t. V, Białystok 2008, s. 135–146.

⁵ Zob. np. M. Basaj, *Ekwiwalencja tłumaczeń frazeologizmów (na przykładzie języka czeskiego i polskiego)*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, red. t. I, s. 157–165; B. Rejankowa, *Ekwiwalencja tłumaczenia związków frazeologicznych o identycznej strukturze formalnej i znaczeniowej w przekładach z języka słowackiego na język polski*, tamże, s. 173–181.

Ekwiwalenty absolutne to jednostki o identycznej strukturze, składzie leksykalnym, znaczeniu i zabarwieniu stylistycznym, czyli związki wykazujące największe podobieństwo do frazeologizmów języka wyjściowego⁶. Sabine Fiedler słusznie zauważa, że absolutna zgodność wszystkich możliwych do przeanalizowania parametrów dwóch danych jednostek, z uwzględnieniem frekwencyjności badanych związków, wydaje się niemożliwa⁷. Bardziej zasadne jest więc używanie terminu quasi-ekwiwalent, ponieważ termin ten precyzyjniej nazywa relację zachodzącą między dwoma idiomami. W niniejszym artykule zostanie omówione zjawisko quasi-ekwiwalencji, przedstawione zostaną przykładowe różnice między związkiem frazeologicznym a jego quasi-ekwiwalentem, zaproponowany zostanie model opisu tychże jednostek oraz scharakteryzowane zostaną ich odpowiedniki przekładowe.

1. QUASI-EKWIWALENTY ZWIĄZKÓW FRAZEOLOGICZNYCH

W językach europejskich pewna liczba jednostek frazeologicznych występuje w identycznej lub bardzo podobnej postaci, czyli ma tożsamą strukturę i zbliżony skład leksykalny⁸. Wśród stałych połączeń wyrazowych języka polskiego występują również dość liczne jednostki mające bliskie odpowiedniki strukturalno-semantyczne w zasobach frazeologicznych innych języków. Idiomy wspólne dla polszczyzny i niektórych języków obcych, na przykład angielskiego, bułgarskiego, francuskiego, hiszpańskiego, niemieckiego, rosyjskiego i włoskiego, tradycyjnie traktowane jako absolutne ekwiwalenty⁹, zostały zebrane w osobnych opracowaniach leksykograficznych¹⁰.

⁶ Ang. *full/total equivalents*.

⁷ S. Fiedler, *English Phraseology*, Tübingen 2007, s. 118.

⁸ Przyjęto definicję frazeologizmu (idiomu) za *Encyklopedią językoznawstwa ogólnego*: „Dwu- lub kilkuwyrazowa ustalona (stała) konstrukcja jęz., której znaczenia nie da się wyprowadzić ze znaczeń i reguł łączenia składających się na nią wyrazów.” *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. E. Polański, Warszawa 1999, s. 244. Por. uwagi P. Żakrzewskiego na temat definicji idiomu zawarte w artykule *W sprawie definicji idiomu*, „Folia Linguistica” 42 (2002), s. 19–23.

⁹ D. Dobrowol'skij, *Kognitive und psycholinguistische Aspekte der Phraseologie/Cognitive and psycholinguistic aspects of phraseology*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, red. H. Burger, D. Dobrowol'skij, P. Kühn, N. R. Norrick, t. II, Berlin – New York 2007, s. 802.

¹⁰ W. Małdyżewa, J. Wójtowiczowa, *Polskie i bułgarskie związki frazeologiczne. Полску*

1.1. ETYMOLOGIA QUASI-EKWIWALENTÓW

Omawiane jednostki stanowią niejednorodną grupę, ponieważ należą do niej spetryfikowane konstrukcje wyrazowe o różnej motywacji. Wiele z nich to idiomy pochodzące ze wspólnego śródziemnomorskiego dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza Biblii (np. ang. *lost sheep*, fr. *brebis égarée*, hiszp. *oveja descarriada*, niem. *verlorenes Schaf*, pol. *zblakana owieczka*, wł. *pecorella smarrita*), mitologii greckiej (pol. *pięta Achillesa*, bułg. *Ахилесова нема*, czes. *Achilova pata*, fr. *talon d'Achille*, hiszp. *el talón de Aquiles*, port. *calcanhar de Aquiles*, ros. *Ахиллесова пята*, szw. *akilleshä*, wł. *il tallone d'Achille*) oraz literatury antycznej (ang. *swan song*, bułg. *лебедова песен*, czes. *labutí zpěv*, pol. *łabędzi śpiew*, fr. *chant du cygne*, hiszp. *el canto del cisne*, niem. *Schwangesang*, ros. *лебединая песня*, szw. *svanesång*, wł. *canto del cigno*)¹¹.

Inne motywowane były ważnymi wydarzeniami historycznymi (fr. *aller à Canossa*, pol. *udać się do Kanossy*, wł. *andare a Canossa*, niem. *ein Gang nach Canossa / Kanossa machen*) oraz zwyczajami kultywowanymi na terenie całej Europy, na przykład związanymi ze sferą kultury rycerskiej (ang. *take up / throw the gauntlet*, bułg. *хвърлям / хвърля ръкавица(та)*, czes. *hodit rukavici komu*, fr. *jetter leg ant a q.*, hiszp. *arrojar el guante*, port. *lançar a luva*, ros. *бросить кому перчатку*, wł. *gettare il guanto*) czy średniowiecznym systemem kar, który był powszechny w Europie (ang. *be pilloried*, niem. *jdñ an den Pranger stellen*, wł. *mettere in / alla berlina / gogna*, port. *export no pelourinho*, hiszp. *poner en la picota*).

Źródłem europeizmów frazeologicznych są również arcydzieła literatury światowej (ang. *ugly duckling*, hiszp. *el patito feo*, niem. *hässliches Entlein*, fr. *vilain petit canard*, pol. *brzydkie kaczątko*, szw. *[den] fula ankungen*, wł. *anatraccolo brutto*) oraz powszechnie znane anegdoty (ang. *Colombus' egg*, fr. *oeuf de Colomb*, hiszp. *huevo de Colón*, pol. *jajo Kolumba*,

---

и български фразеологизми, Warszawa 1994; A. Mazanek, J. Wójtowicz, *Idiomy polsko-włoskie. Fraseologia idiomática polacco-italiana*, Warszawa 1986; J. Wójtowicz, M. Wójcicki, *Polnische und deutsche Redewendungen*, Warszawa 1997; D. Wolfram-Romanowska, P. Kaszubski, M. Parker, *Idiomy polsko-angielskie. Polish-English Idioms.*, Warszawa 1999; B. Kochan, L. Zaręba, *Idiomy polsko-francuskie. Expressions idiomatiques polono-françaises*, Warszawa 1999; J. P. Ruiz, D. Leniec-Lincow, *Idiomy polsko-hiszpańskie. Expresiones fraseológicas polaco-español*, Warszawa 2003; W. Chlebda, A. Gołubiewa, J. Wawrzyńczyk, T. Wielg, *Idiomy polsko-rosyjskie. Польско-русские идиомы*, Warszawa 2003.

¹¹ Zob. A. Oleśkiewicz, *Europa języków. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej*, Kraków 2007.

niem. *das Ei des Kolumbus*, ros. *Колумбово яйцо*, fin. *Kolumbuksen muna*, wł. *uovo di Colombo*)¹². Pewna liczba jednostek powstała w wyniku werbalizacji wspólnych ludziom obserwacji rzeczywistości (fr. *nager comme un poisson*, pol. *pływać jak ryba*, wł. *nuotare come un pesce*). Warto nadmienić, że w grupie tej występują również zapożyczenia (ang. *lame duck* → niem. *lahme Ente*, wł. *anatra zoppa*)¹³.

Jak widać, europeizmy frazeologiczne stanowią grupę związków o różnej proveniencji. Analiza ich motywacji pozwala na wskazanie, jakie fakty pozajęzykowe zostały przez użytkowników języków europejskich uznane za na tyle ważne, że znalazły one odzwierciedlenie we frazeologii. Należy jednak podkreślić, że indywidualny rozwój poszczególnych języków sprawił, że mimo podobieństw formalnych wieloaspektowa analiza omawianych jednostek wykazuje liczne różnice występujące w rozmaitych konfiguracjach.

1.2. QUASI-EKWIWALENTY JAKO ODPOWIEDNIKI ZWIĄZKÓW FRAZEOLOGICZNYCH W UJĘCIU TRADYCYJNYM

Uznanie dwóch związków o tożsamej budowie i składzie leksykalnym za odpowiedniki jest wygodne z punktu widzenia frazeografii, translatoryki i glottodydaktyki. Analiza różnojęzycznego materiału skłania jednak to refleksji nad relacją zachodzącą między omawianymi jednostkami języka wyjściowego i korespondującymi związkami języka docelowego.

Okazuje się, że uwzględnienie w analizie konfrontatywnej większej liczby parametrów pozwala na wskazanie istotnych różnic obecnych w charakterystyce porównywanych idiomów, które wykluczają relację absolutnej ekwiwalencji. Jej istnienie należałoby właściwie traktować jako idealny stan równowagi między dwoma frazeologizmami, który jest właściwie niemożliwy do osiągnięcia w praktyce, ponieważ trzeba założyć, że w wieloaspektowej analizie wystąpią subtelne różnice.

Z tego powodu nie zawsze można więc użyć quasi-ekwiwalentu jako międzyjęzykowego odpowiednika danego frazeologizmu; innymi słowy,

---

¹² Por. C. Földes, *Onymische Phraseologismen als Objekt des Sprachvergleichs*, [w:] *Europhras 88. Phraséologie Contrastive. Actes du Colloque International Klingenthal – Strasbourg 12–16 mai 1989*, red. G. Gréciano, Strasbourg, 1989, s. 129.

¹³ Zob. J. Szerszunowicz, *Paralelizmy frazeologiczne w analizie komparatywnej*, „Białostockie Archiwum Językowe”, 4 (2004), s. 215–216.

w niektórych kontekstach omawiane jednostki, mimo zbieżności strukturalnych i tożsamości składu leksykalnego, nie będą ekwiwalentne. Należy więc przyjąć, że traktowanie ich jako ekwiwalentów absolutnych może prowadzić do powstawania błędów przekładowych.

W językach europejskich występują formalnie identyczne jednostki wykazujące duże podobieństwa w składzie komponentów o różnej etymologii, które w dotychczasowych badaniach były traktowane jako pełne ekwiwalenty. Istniała wyraźna tendencja do pomijania subtelnych różnic występujących w poszczególnych językach, co stwarza niebezpieczeństwo nieprecyzyjnego opisu frazeograficznego, a w konsekwencji nieprawidłowego używania tychże związków przez uczących się języków obcych.

2. ANALIZA QUASI-EKWIWALENTÓW ZWIĄZKÓW FRAZEOLOGICZNYCH: OBSZARY WYSTĘPOWANIA RÓŻNIC

Analiza bliskich odpowiedników frazeologizmów wymaga ustalenia kryteriów, które posłużą do określenia ewentualnych różnic w charakterystyce badanych stałych połączeń wyrazowych. Pierwszym z nich jest semantyka idiomu języka wyjściowego i jego odpowiednika¹⁴. Innymi kryteriami, które należy brać pod uwagę, są wariantywność oraz konotacje porównywanych frazeologizmów. Różnice mogą także wystąpić w restrykcjach genderowych dotyczących uzusu oraz nacechowaniu związków i ich frekwencyjności.

2.1. SEMANTYKA

Wśród omawianych jednostek frazeologicznych ważną grupę stanowią frazeologizmy, których znaczenia wykazują niepełną zgodność w perspektywie międzyjęzykowej. Szczegółowa analiza znaczeń jednostki występującej w pierwszym języku i jej ekwiwalentu pozwala ustalić subtelne różnice, które mają duże znaczenie z punktu widzenia ekwiwalencji kontekstowej. Ich podstawowe znaczenie jest tożsame w porównywanych językach i z tego powodu w słownikach dwujęzycznych często traktowane są one jako frazeologiczne odpowiedniki, których opis nie uwzględnia

¹⁴ J. Szczęk, *Problem przekładu na język polski stereotypów kulturowych utrwalonych w wybranych związkach frazeologicznych języka niemieckiego*, [w:] *Język – stereotyp – przekład*, red. E. Skibińska, M. Cieński, Wrocław 2002, s. 232.

różnic widocznych w wieloaspektowej analizie poszczególnych idiomów i ich obcojęzycznych ekwiwalentów.

Jak już wspomiano, frazeologizmy o tożsamyach odpowiednikach mogą mieć różną liczbę znaczeń w porównywanych językach¹⁵. Przykładowo, monosemiczny polski frazeologizm *oślica Balaama*, używany w znaczeniu 'o człowieku nieśmiałym, który niespodziewanie się odezwał lub zaprotestował' (USJP I 179) ma w języku rosyjskim odpowiednik o tożsamej strukturze i składzie leksykalnym. Należy podkreślić, że rosyjska jednostka *Балаамова ослица* występuje w dwóch znaczeniach: 'wyjątkowo uparta, głupia kobieta', 'człowiek małomówny, nieśmiały, który niespodziewanie odezwał się lub zaprotestował'¹⁶. Jak widać, brak symetrii między liczbą znaczeń w porównywanych językach skłania do traktowania tychże związków jako quasi-ekwiwalentów¹⁷.

Innym problemem związanym z semantyką jednostki i jej quasi-ekwiwalentu jest zawężenie lub poszerzenie znaczenia w języku docelowym. Przykładem omawianego zjawiska jest niemiecki zwrot *den Bock zum Gärtner machen* (dosł. uczynić kozła ogrodnikiem) o znaczeniu 'powierzyć komuś kontrolę nad obszarem działalności, w którym ta osoba może wyrządzić duże szkody' (por. 'jmdn. im guten Glauben mit einer Aufgabe betrauen, für die er völlig ungeeignet ist' DR 132) i jego obcojęzyczne odpowiedniki, np.: ros. *puskat' kozla v ogorod* dosł. wpuścić kozła do ogrodu 'powierzyć komuś kontrolę nad obszarem działalności, w którym ta osoba może wyrządzić szkody i zyskać coś dla siebie'¹⁸, ang. *put the cow to mind the corn* dosł. powierzyć krowie pilnowanie zboża, *put the wolf in charge of the sheep* dosł. powierzyć wilkowi pilnowanie owiec,

¹⁵ Zob. np. L. Zareba, „Entre chien et loup” ou quelques réflexions sur competence d'un traducteur, [w:] *Przekład literacki a przekład użytkowy. Teoria i praktyka. Materiały III Międzynarodowej Konferencji Traduktologicznej, Częstochowa 3 czerwca 1998 r.*, red. U. Dąbska-Prokop, Częstochowa 1999, s. 91–103.

¹⁶ A. Spagińska-Pruszk, *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej*, Gdańsk 2003, s. 214.

¹⁷ W języku włoskim idiom *l'asina di Balsam* ma dwa znaczenia niepokrywające się z tymi, które występują w polskim i rosyjskim, mianowicie iron. 'uparte zwierzę, które zatrzymało się i nie chce iść dalej'; 'cudowne, inteligentne zwierzę' (L48). Zob. J. Szerszunowicz, *On Pseudo-Equivalents in English, Italian and Polish Onymic Phraseology*, [w:] *Valodu apguve: Problēmas un perspektīva*, red. Ā. Ptičkina, Liepāja 2008, s. 26–34.

¹⁸ D. Dobrovolskij, *Kognitive und psycholinguistische Aspekte der Phraseologie / Cognitive and psycholinguistic aspects of phraseology*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, red. H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kühn, N. R. Norrick, t. II, Berlin – New York 2007, s. 802.

put the fox to guard the henhouse/the chickens dosł. powierzyć lisowi pilnowanie kurnika/kurczaków, pol. zrobić kozła ogrodnikiem, wł. *lasciare le pere in guardia all'orso* dosł. zostawić gruszki pod opieką niedźwiedzia, *dare/lasciare la lattuga in guardia ai paperi* dosł. zostawić sałatę pod opieką kaczek¹⁹.

Niemiecki frazeologizm *den Bock zum Gärtner machen* bazuje na metaforze 'absurdalne przydzielenie funkcji', ma mniej złożone znaczenie niż jego obcojęzyczne odpowiedniki, których znaczenia obejmują oprócz wymienionego elementu takie składniki, jak 'dostęp do pewnych dóbr' i 'korzystanie z dóbr (w celu zaspokojenia własnych potrzeb)', dlatego niemiecki idiom może wystąpić w większej liczbie kontekstów niż jego angielski, polski, rosyjski czy włoski odpowiednik. Jak widać, porównywane jednostki nie w każdym kontekście będą ekwiwalentne.

Należy podkreślić, że jednostka zapożyczona często różni się znaczeniem, liczbą znaczeń, wartością stylistyczną oraz innymi parametrami od związku występującego w języku, z którego została przejęta. Przedstawione powyżej zjawisko ilustruje przykład relacji między jednostką *lame duck* a jej obcojęzycznymi odpowiednikami, mianowicie niemieckim zwiazkiem *lahme Ente* (dosł. kulawa kaczka) i włoskim wyrażeniem frazeologicznym *anatra zoppa* (dosł. kulawa kaczka). W angielszczyźnie *lame duck* to 'niepełnosprawna, pokrzywdzona przez los osoba' lub 'statek lub pojazd niezdolny do efektywnego funkcjonowania zwłaszcza z powodu trudności finansowych'²⁰. W języku włoskim idiom *anatra zoppa* ma dwa znaczenia poświadczone w opracowaniach słownikowych. Pierwszym z nich jest osoba 'niezaradna i niezdecydowana', drugie, 'zjawisko charakterystyczne dla polityki Stanów Zjednoczonych, zachodzące, gdy ktoś czuje ograniczenie wolności działania, ponieważ większość Kongresu jest wrogo do niego nastawiona', występuje w odmianie publicystycznej języka włoskiego (DeM 112)²¹. W języku niemieckim korespondujące

¹⁹ Por. jap. *neko ni katsuo bushi (wo azukeru)* dosł. powierzyć kotu suszoną rybę bonito. Zob. również: D. Dobrovolskij, E. Piirainen, *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives*, Amsterdam 2005, s. 69.

²⁰ 'a disabled, disadvantaged person, ship, vehicle etc; an organization or business firm, not able to function effectively, esp. because of financial difficulties attrib use a lame duck industry' (ODEI, 339).

²¹ 'persona inetta e irresoluta'; drugie zaś występuje w odmianie publicystycznej języka włoskiego: fig. 'nel linguaggio giornalistico, fenomeno caratteristico del mondo politico statunitense, che si verifica quando il presidente vede limitata la propria libettrà d'azione da una maggioranza a lui ostile nel Congresso' (DeM 112).

wyrażenie *lahme Ente* używane jest w odniesieniu do ludzi i pojazdów lub urzędzeń: ‘nudna, ociążała, niezdolna do podjęcia decyzji osoba’; ‘powolny pojazd, urządzenie ze słabym napędem itp.’ (DR 459)²². Analiza przytoczonego przykładu pokazuje, jak złożone są relacje między jednostką wyjściową a pożyczkami w poszczególnych językach.

2.2. DERYWACJA FRAZEOLÓGICZNA

Wśród quasi-ekwiwalentów występują również istotne różnice w zakresie potencjału derywacyjnego. Przykładowo, w języku angielskim możliwe jest przymiotnikowe użycie idiomu *lame duck*, np. *lame duck company* ‘firma, której przyszłość jest zagrożona’, *lame duck official* ‘nieudolny urzędnik’, a *lame duck industry* ‘przemysł, którego przyszłość jest zagrożona’ (ODEI 339). Jedno z użyć przymiotnikowych wyraża pojęcie z zakresu szeroko rozumianej kultury amerykańskiej, mianowicie *lame duck president* ‘odchodzący prezydent pełniący obowiązki do czasu objęcia stanowiska przez następcę’ (WSAP 675). Ani niemiecki odpowiednik *lahme Ente*, ani włoski korespondujący idiom *anatra zoppa* nie mają poświadczonych użyć atrybutywnych.

2.3. STYLITYKA

Analiza porównawcza jednostek frazeologicznych i ich obcojęzycznych odpowiedników wykazuje, że istnieją między nimi znaczne różnice stylistyczne. Po pierwsze, quasi-ekwiwalenty mogą wykazywać różnice w kwalifikacji chronologicznej. Przykładem ilustrującym omawiane rozbieżności jest para analizowana przez Jarmo Korhonen, mianowicie niemiecki idiom *sich ins Fäustchen lachen* (dosł. śmiać się w piąstkę) i jego angielski ekwiwalent *laugh in one's beard* (dosł. śmiać się w (swoją) brodę)²³. Niemiecki związek jest jednostką funkcjonującą w potocznej odmianie współczesnego języka, natomiast jego angielski odpowiednik kwalifikowany jest jako przestarzały (ang. *old-fashioned*).

²² ‘schwunglose, schwerfällige, entscheidungsunfähige Person’; ‘langsames Fahrzeug, Gerät mit schwachem Getriebe o. Ä.’ (DR 459).

²³ J. Korhonen, *Phraseme im Sprachgebrauch und in der Übersetzung/Contrastive Phraseology and Translation*, [w:] *Phraseologie. Phraseology. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*, red. H. Burger, D. Dobrovolskij, P. Kühn, N. R. Norrick, t. II, Berlin – New York 2007, s. 580.

Z punktu widzenia analizy zjawiska quasi-ekwiwalencji zapożyczenia frazeologiczne są bardzo interesującym materiałem. Może być tak, że związek funkcjonujący w języku wyjściowym i jednostka zapożyczona mają różną wartość stylistyczną. Przykładowo w *Wielkim słowniku frazeologicznym języka polskiego* frazeologizm *jak pies w kłęgielni*²⁴, będący odwzorowaniem idiomu francuskiego *comme un chien dans un jeu de quilles*, opatrzony został kwalifikatorem *przest.* (WSFJP 527).

W niektórych przypadkach quasi-ekwiwalenty są zapożyczeniami na tyle świeżymi, że mogą wywoływać poczucie obcości u użytkowników języka docelowego²⁵. Przykładem niemiecki frazeologizm *goldener Handschlag*, który jest kalką angielskiej jednostki *golden handshake*. Angielski idiom został sklasyfikowany jako nieposiadający frazeologicznego odpowiednika w języku niemieckim przez Rosemarie Gläser²⁶. Sabine Fiedler zwraca natomiast uwagę na fakt, że niemiecki odpowiednik w postaci kalki *goldener Handschlag* jest używany jako odpowiednik tłumaczeniowy angielskiego związku, na przykład w tekstach prasowych, co ilustruje następującym przykładem: „Er war 60 und hatte keine Lust mehr. Arbeitsverweigerung. So erzwang Rolf Peter Minnier, Ex-Verfassungsschutz-Chef Niedersachsen, den goldenen Handschlag“ (*ARD Panorama* 22 January 2004)²⁷.

Innym przykładem wykorzystania jednostki o statusie zapożyczenia jest polska kalka anglo-amerykańskiego związku *look like a million dollars*, która pojawiła się w tekście Michała Zaczynskiego *Naj Story 2008*, w którym autor przedstawił najlepiej i najgorzej ubranych Polaków 2008 roku. Zaczynski pisze o Katarzynie Figurze w następujący sposób: „W samym trenczu wygląda jak milion dolarów” (*Newsweek Polska* 1 2009). Jednostka ta, coraz częściej używana w języku mediów, nie ma poświadczenia w żadnym polskim opracowaniu frazeograficznym. O ile w języku angielskim związek ten należy do rodzimej frazeologii, ma w swoim składzie nazwę jednostki monetarnej obowiązującej w USA, o tyle w polszczyźnie stanowi novum frazeologiczne, zwracające uwagę odbiorcy na samą jednostkę.

²⁴ *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* podaje następujące znaczenie związku: ‘przeszkadzający, zawadzający; przeszkadza, zawadza’ (WSFJP 527).

²⁵ O poczuciu obcości zob. R. Lewicki, *Obcość w odbiorze przekładu*, Lublin 2000.

²⁶ R. Gläser, *Phraseologie der englischen Sprache*, Leipzig 1986, s. 169.

²⁷ S. Fiedler, *English Phraseology*, op. cit., s. 118.

Beata Nowakowska, pisząc o nowych połączeniach we współczesnej polszczyźnie, zwraca uwagę że fakt, że połączenie wyrazowe „(...) *biały kołnierzyk* jest kalką i w języku angielskim rzeczywiście znaczy tyle, co ‘urzędnik’, w odróżnieniu od *niebieskiego kołnierzyka* w znaczeniu ‘pracownik fizyczny’²⁸. W polszczyźnie znaczenie uległo modyfikacji, bowiem nie każdego urzędnika będziemy określać mianem *białego kołnierzyka*. Wpływ na tę zmianę miała niewątpliwie rzeczywistość pozajęzykowa, zmiana ustroju i stosunków społecznych, pojawienie się w wielu miejscach pracy ludzi młodych, ambitnych, energicznych i nastawionych na szybkie zrobienie kariery zawodowej. To przede wszystkim o takich ludziach powie się *białe kołnierzyki*”²⁹. Warto nadmienić, że w angielszczyźnie funkcjonuje kilka idiomów o tej strukturze, na przykład: *black collar worker* dosł. pracownik w czarnym kołnierzyku ‘górnicy/nafciarze’; ‘artyści’, ‘graficy’, ‘projektanci’; *brown collar worker* dosł. pracownik w brązowym kołnierzyku ‘pracownik kurierski UPS’; *grey collar worker* dosł. pracownik w szarym kołnierzyku ‘technik’; *green collar worker* dosł. pracownik w zielonym kołnierzyku ‘pracownik ochrony środowiska’, ‘ekolog’; *pink collar worker* ‘sekretarka/urzędniczka’ (LNSA 48, 57, 151, 152, 232). Jest to produktywny semantyczno-formalny model frazeologiczny w języku angielskim, natomiast w polskim omawiany idiom ma status zapożyczenia.

2.4. KONOTACJE KULTUROWE

Analiza polskich frazeologizmów o bliskich odpowiednikach w języku włoskim wykazała, że polska jednostka *tajemnica poliszynela* ma odpowiednik *il segreto di Pucinella*, bliski mu strukturalnie i semantycznie. *Uniwersalny słownik języka polskiego* zawiera następującą definicję nazwy poliszynel „{fr. polichinelle} lit. teatr. »pochodzący z włoskiej komedii dell’arte bohater komiczny francuskiego teatru lalek, który głośnym szeptem powierzał publiczności sekrety i tak wszystkim znane«” (USJP III 318), ponadto podaje informację, że wyraz ten zazwyczaj występuje jako komponent związku frazeologicznego³⁰. Polska

²⁸ Por. J. Ignatowicz-Skowrońska, *Ekwiwalenty w pełni adekwatne w „Rosyjsko-polskim słowniku nowej frazeologii rosyjskiej”*, [w:] *Komparacja współczesnych języków słowiańskich*, t. III, *Frazeologia*, red. nauk. W. Mokijenko, H. Walter, Opole 2008, s. 131.

²⁹ B. Nowakowska, *Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie*, Kraków 2005, s. 92.

³⁰ „Zwyczaj we fraz. ◇ książk. *Tajemnica poliszynela*” (USJP III 318).

nazwa nie wywołuje konotacji u przeciętnego użytkownika polszczyzny, natomiast jej włoski odpowiednik jest nośnikiem konkretnych konotacji kulturowych³¹.

Poliszynel, maska neapolitańska, czyli stały typ³², miał charakterystyczny kostium, beret i czarną maskę zakrywającą pół twarzy³³. U użytkowników języka włoskiego nazwa *Pulcinella* wywołuje więc liczne skojarzenia zarówno związane z wyglądem, jak i charakterem tej postaci. Imię *Pulcinella* tworzy swoiste jądro gniazdowego układu włoskich jednostek frazeologicznych skoncentrowanych wokół tegoż komponentu. Nośność kulturowa nazwy *Pulcinella* w kulturze włoskiej znajduje odzwierciedlenie w idiomach zawierających tę nazwę: *essere un pulcinella/un Pulcinella*, *fare il Pulcinella* 'być mało poważnym, nie dotrzymywać słowa, być mało wiarygodnym', *fare le nozze di Pulcinella* 'zorganizować uroczystość, która kończy się kłótnią'; 'być przedsięwzięciem, które obiecująco się zaczyna, a źle się kończy', *finire come le nozze di Pulcinella* 'skończyć się kłótnią'; 'źle się skończyć'.

Komponent *poliszynel* występuje również we frazeologii polskiej, przy czym przez zdecydowaną większość użytkowników języka polskiego nie jest on odbierany jako nazwa własna. Na traktowanie tejże nazwy jako apelatywnej wskazuje zapis małą literą w polskich opracowaniach frazeograficznych. W języku polskim omawiana nazwa nie wywołuje konkretnych asocjacji i występuje tylko w jednym związku frazeologicznym. Omawiany przypadek zasługuje na uwagę, ponieważ polski i włoski frazeologizm mają tożsamą strukturę, ale konotacje włoskiej nazwy uległy redukcji w polskim ekwiwalencie³⁴.

³¹ A. Cieślíkowa, *Ile pięt miał „Achilles”? Nazwy własne we frazeologizmach – trochę historii, trochę współczesności* [w:] *Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej*, red. I. Bobrowski, Kraków 2003, s. 61–71.

³² Istniało około dwunastu typów masek, które dzieliły się na dwa rodzaje: postacie poważne (były to zazwyczaj pary zakochanych, czyli *amorosi*) oraz postacie komiczne (*maschere*), którymi byli starcy komiczni oraz służący i *zanni* o różnych imionach. Zob. P. Pavis, *Słownik terminów teatralnych*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2002, 232–233.

³³ M. Castoldi, U. Salvi, *Parole per ricordare. Dizionario della memoria collettiva*, Bologna 2003, s. 313.

³⁴ Por. J. Szerszunowicz, *Substytucje i redukcje komponentów toponomastycznych w translacji idiomów (na przykładzie tłumaczenia idiomów włoskich na język polski)*, „Białostockie Archiwum Językowe” 6, s. 153–161; *Redukcja konotacji kulturowych w przekładzie idiomów (na przykładzie polskich, angielskich i włoskich związków z komponentem onomastycznym)*, [w:] *Edukacja dla przyszłości*, red. J. Zaniewski, J. Gorbacz, t. VI, Białystok, s. 135–146.

Innym przykładem jest polski związek *anioł stróż* używany w znaczeniach 'anioł czuwający nad człowiekiem'; 'opiekun'; 'obrońca'; iron. 'szpieg'; 'policjant'; 'ochroniarz', 'agent śledczy', 'niepożądany towarzysz' (SI 87; SGS 169; WSFJP 43; MSB 40) oraz jego włoski quasi-ekwiwalent. Włosko-polskie opracowania leksykograficzne podają zbliżone do polskich znaczenia jednostki *angelo custode*, mianowicie: przen. 'anioł stróż, opiekun, nieodstępny towarzysz'; żart. iron. (o policjancie) 'anioł stróż' (WSWP I 157). Włoski słownik frazeologiczny autorstwa Moniki B. Quartu wymienia następujące znaczenia: 'opiekun', 'doradca', 'obrońca', 'strażnik', 'strażnik więzienny', 'ochroniarz', (Q 20), natomiast we włoskim żargonie przestępczym używane jest wyrażenie *angeli custodi* 'para policjantów eskortujących więźnia' (DIS 10). Polski frazeologizm funkcjonuje również w znaczeniu 'tajniak' i wywołuje asocjacje związane z okresem komunizmu. Jednostka włoska nie jest nośnikiem tożsamyh konotacji, w pewnych kontekstach nie będzie więc ekwiwalentem polskiego związku.

2.5. EWALUACJA

Quasi-ekwiwalenty mogą nie wykazywać zgodności w zakresie bycia nośnikami ewaluacji³⁵. Innym przykładem ilustrującym omawiany problem jest para idiomów *a Jack of all trades* i *Hans Dampf in allen Gassen*³⁶. Angielski idiom jest mutylowaną formą przysłowia *A Jack of all trades is a master of none*. (dosł. Jack wszystkich fachów i mistrz żadnego PDEI 192). Związek ten ma znaczenie 'człowiek, który zna się po trochu na wielu zawodach, ale na żadnym dokładnie (por. 'a man who knows a little of many jobs but none properly' PDEI 192) i funkcjonuje jako nośnik oceny negatywnej³⁷.

Jednostka niemiecka nie jest fragmentem przysłowia i, na co zwraca uwagę Rosemarie Gläser, w przeciwieństwie do angielskiego wyrażenia

³⁵ O frazeologizmach jako nośnikach ewaluacji w ujęciu konfrontatywnym zob. J. Szerszunowicz, *Some remarks on the evaluative connotations of toponymic idioms in a contrastive perspective*, [w:] *Formulaic Language*, t. 1, *Distribution and historical change*, red. R. Corrigan, E. A. Moravcsik, H. Ouali, K. M. Wheatley, Amsterdam/Philadelphia 2009, s. 171–183.

³⁶ Por. *Allerweltskerl, Faktotum*.

³⁷ F. Čermák, *Functional System and Evaluation, Travaux du Cercle linguistique de Prague* n.s. Prague Linguistic Circle Papers, Vol. I, eds. E. Hajičová, M. Červenka, O. Leška, P. Sgall, Amsterdam/Philadelphia 1995, s. 73–84.

nie wywołuje negatywnych konotacji u rodzimych użytkowników języka niemieckiego³⁸. Jak widać, porównywane jednostki różnią się pod względem wyrażanej ewaluacji kompetencji osoby, w stosunku do której używa się idiomu.

2.6. RESTRYKCJE GENDEROWE

W analizie quasi-ekwiwalentów istotnym kryterium są genderowe restrykcje uzualne, które można definiować dwojako. Po pierwsze, są to ograniczenia w zakresie łączliwości danej jednostki, przykładowo idiomu używa się wyłącznie lub zazwyczaj w odniesieniu do kobiet lub tylko w stosunku do mężczyzn. Po drugie, występowanie jednostki ograniczone jest do języka mężczyzn lub do języka kobiet. Należy podkreślić, że wymienione ograniczenia nie wykluczają się wzajemnie; innymi słowy, w przypadku niektórych związków oba rodzaje ograniczeń mogą wystąpić jednocześnie.

Przykładem ilustrującym pierwszą z przedstawionych restrykcji genderowych istotnych z punktu widzenia analizy quasi-ekwiwalentów jest ograniczenie użycia jednego ze znaczeń rosyjskiej jednostki *Балаамова ослица* do kobiet ('wyjątkowo uparta, głupia kobieta'). Drugie ze znaczeń rosyjskiego idiomu, 'człowiek małomówny, nieśmiały, który niespodziewanie odezwał się lub zaprotestował', nie narzuca, podobnie jak polska korespondująca jednostka 'o człowieku nieśmiałym, który niespodziewanie się odezwał lub zaprotestował' (USJP I 179), ograniczeń rodzajowych.

2.7. ŁĄCZLIWOŚĆ

Quasi-ekwiwalenty mogą różnić się łączliwością, przykładowo brak zgodności w tym zakresie wykazuje analiza polskiego wyrażenia *upadły anioł* i jego angielskiego quasi-ekwiwalentu *fallen angel*. Związek angielski, tożsamy strukturalnie z polskim, ma znacznie szerszą łączliwość.

W obu językach to stałe połączenie wyrazowe jest eufemistycznym określeniem prostytutki (PWN 5; USJP I 85; B 417) lub, w szerszym zna-

³⁸ R. Gläser, *The Translation Aspect of Phraseological Units in English and German*, [w:] *Papers and Studies in Contrastive Linguistics. The Polish-English Contrastive Project*, red. J. Fisiak, 1984 Poznań, s. 127.

czeniu, upadłego człowieka ('osoba, która przestała prowadzić się obyczajnie, stała się nieuczciwa, grzeszna' WSFJP 43)³⁹. Należy jednak podkreślić, że angielski idiom ma znaczenie szerszą łączliwość, na przykład może być używany jako określenie drużyny piłkarskiej⁴⁰.

2.8. WARIANTYWNOŚĆ

Analizując quasi-ekwiwalenty, warto zwrócić uwagę na wariantywność porównywanych jednostek. Włoski związek *Tizio, Caio e Sempronio* ma w języku angielskim odpowiednik *any Tom, Dick(,) or Harry*. Są to związki wykazujące bardzo duże podobieństwa w zakresie struktury, składu komponentów, znaczenia i wartości stylistycznej. Angielski idiom ma wariant poświadczony w słownikach, w którym ostatnie imię męskie zastąpione jest żeńskim: *every Tom, Dick(,) and Harriet/Sheila; any Tom, Dick(,) and Harriet/Sheila*).

Należy nadmienić, że w języku niemieckim funkcjonuje idiom *Hinz und Kunz* o zbliżonym znaczeniu, który – podobnie jak idiom włoski – nie ma zarejestrowanego w słowniku wariantu z imieniem żeńskim. Możliwość substytucji imienia w idiomie angielskim decyduje o tym, że w niektórych kontekstach jednostka włoska nie będzie jej ekwiwalentem.

2.9. PRAGMATYKA

Uwagi o quasi-ekwiwalentach nie dotyczą tylko jednostek o charakterze figuratywnym, w omawianej grupie wskazać można jednostki, które są na przykład idiomami interpersonalnymi. Porównanie idiomów pragmatycznych, angielskiego *How are you?* z repliką *Fine* i polskiego *Jak się czujesz?* z odpowiedzią *Świetnie*, pokazuje, że pozornie są to jednostki identyczne. W odczuciu uczestników aktu komunikacji polska replika ma wyższą zawartość prawdy, angielska zaś znaczenie niższą, co jest uwarunkowane językowo i kulturowo; odpowiedź na pytanie – którego

³⁹ J. Szerszunowicz, *Stylistyczna polisemia frazeologizmów w ujęciu konfrontatywnym*, [w:] *Styl a semantyka*, red. I. Szczepankowska, Białystok, 2008, s. 372–373.

⁴⁰ Ponadto w języku angielskim omawiane wyrażenie funkcjonuje również jako termin z dziedziny finansów: 'obligacja, początkowo o najwyższej jakości (zaliczana do grupy AAA, czyli *investment grade*), następnie spadająca poniżej tego standardu, w końcu sprzedana z dużym dochodem' (BM120).

odbiorca nie traktuje jako właściwego pytania – ma być pozytywna⁴¹. Polska odpowiedź ma mniej zrytualizowany charakter, jest właściwie jedną z możliwych, przy czym przeprowadzone badanie wykazało, że respondenci tę właśnie odpowiedź traktowali jako prototypową.

Z kulturowego punktu widzenia dystans między rozmówcami w kulturze polskiej i anglosaskiej nie jest identyczny, nieco inne jest również pojmowanie grzeczności językowej. Podsumowując, mimo zmian w tendencjach w zakresie kreowania własnego portretu przez Polaków, którzy starają się zawrzeć więcej informacji pozytywnych w odpowiedziach⁴², omawiane s frazeologizowane pytania i odpowiedzi należy traktować jako quasi-ekwiwalenty.

Omówione powyżej obszary występowania różnic między jednostkami frazeologicznymi a ich quasi-ekwiwalentami nie stanowią wyczerpującego rejestru. Ukazują jednak problemowy charakter bliskich strukturalnie odpowiedników o identycznym lub bardzo podobnym składzie komponentów, które tradycyjnie były traktowane jako absolutne ekwiwalenty.

3. QUASI-EKWIWALENTY W OPISIE FRAZEOGRAFICZNYM

W przypadku jednostek, które – po uwzględnieniu w analizie większej niż zazwyczaj liczby parametrów – klasyfikuje się jako quasi-ekwiwalenty, opis frazeograficzny powinien uwzględniać subtelne różnice widoczne w analizie konfrontatywnej. Wieloaspektowy opis w opracowaniach słownikowych pozwala na uniknięcie błędu w praktyce tłumaczeniowej. Należy podkreślić, że dotychczas problem opisu quasi-ekwiwalentów nie był właściwie podejmowany, co można tłumaczyć klasyfikowaniem ich jako jednostek o absolutnej ekwiwalencji⁴³. Ponadto więk-

⁴¹ Zob. J. Szerszunowicz, *A Comparative Analysis of Small Talk in English and Polish*, [w:] *Theoretical Approaches to Dialogue Analysis. Selected Papers from the IADA Chicago 2004 Conference*, Beiträge zur Dialogforschung, Band 33, red. L. N. Berlin, Tübingen 2007, s. 39–48.

⁴² E. Jakubowska, *Cross-cultural dimensions of politeness in the case of Polish and English*, Katowice 1999, s. 58.

⁴³ Zob. np. A. Pronińska, *Principi teoretici della compilazione del dizionario fraseologico italiano-polacco*, Kraków 2005; M. Bielińska, *Propozycje kryteriów ewaluacji opisu leksykograficznego frazeologizmów*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przelomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole 2007, s. 317–324.

szość słowników frazeologicznych to opracowania tworzone na potrzeby glottodydaktyki⁴⁴, w których tradycyjne ujęcie jest zadowalające. Z punktu widzenia translatoryki taki opis leksykograficzny może okazać się niewystarczający.

3.1. OPIS QUASI-EKWIWALENTÓW W OPRACOWANIACH LEKSYKO- I FRAZEOGRAFICZNYCH

Przykładowo, włoski idiom *il segreto di Pulcinella* ma polski odpowiednik tożsamy pod względem semantycznym i strukturalnym, *tajemnica poliszynela*. W opracowaniach leksyko- i frazeograficznych widoczna jest tendencja do traktowania go jako pełnego ekwiwalentu, co ilustrują poniższe przykłady:

- *il segreto di pulcinella* – *tajemnica poliszynela* (IW 115)
- *il segreto di pulcinella* – *tajemnica poliszynela* (USWP 867)
- *przen. segreto di Pulcinella* – *tajemnica Poliszynela* (WSWP 256)
- *è il segreto di Pulcinella* – *to jest tajemnica poliszynela* (PSWP 423)
- *essere il segreto di Pulcinella* – *być tajemnicą poliszynela*: La relazione di Gianni e Teresa è il segreto di Pulcinella. In città ne parlano tutti. → Romans Gianniego z Teresą jest tajemnicą poliszynela. W mieście wszyscy o nim mówią. (LIW 169)
- *pol. tajemnica poliszynela* – *wł. il segreto di Pulcinella*: Jest tajemnicą poliszynela, że nasze plany okazały się nierealne, ale nie chcemy na razie mówić o tym ojcu. → È un segreto di pulcinella il fatto che i nostri piani si sono dimostrati irrealizzabili, ma per il momento non vogliamo parlarne al babbbo. (IPW 154)

Jak widać, w słownikach dwujęzycznych, z reguły objętościowo niewielkich, nie uwzględnia się subtelnych różnic, które mogą być istotne z punktu widzenia translatoryki⁴⁵. W dwóch słownikach ogólnych podano znaczenia przenośne nazwy *pulcinella*: *fig. błazen* (USWP 867); *Pulcinella*, *arch. Polcinella teatr. Pulcinella* (postać z komedii dell'arte) *Poliszynel, Pulcinella*, *przen. błazen, pajac*; *comportarsi da pulcinella* *zachowywać się jak błazen, błaznować* (WSWP 256), przy czym brak jest

⁴⁴ R. Moon, *Dictionaries and Collocations*, [w:] *Phraseology. An Interdisciplinary Perspective*, red. S. Granger, F. Meunier, Amsterdam/Philadelphia 2008, s. 326–327.

⁴⁵ O włosko-polskiej frazeografii zob.: G. Szpila, *Włosko-polska leksykografia frazeologiczna. Opis i próba oceny*, „*Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*” 123 (2006), s. 159–168.

jednak informacji o różnym statusie komponentu onomastycznego w porównywanych jednostkach. Poliszynel funkcjonuje w pamięci kolektywnej Włochów, natomiast u Polaków nie wywołuje zbyt wielu asocjacji. Uwzględnienie w opisie informacji kulturowej pozwala na uświadomienie użytkownikowi słownika, że polski ekwiwalent – w przeciwieństwie do włoskiej jednostki – nie jest nośnikiem informacji kulturowych.

3.2. MODEL OPISU QUASI-EKWIWALENTU W SŁOWNIKU DWUJĘZYCZNYM

Liam Roger słusznie zwraca uwagę na znaczenie wiedzy kulturowej w słownikach dwujęzycznych, podkreślając, że w przypadku omawianych opracowań istotny jest opis uwzględniający asymetrię znaczenia zjawisk kulturowych w zestawianych językach, która nie ogranicza się do najbardziej oczywistych obszarów (nazwy o proveniencji historycznej i literackiej, nazwy potraw itp.)⁴⁶. Liczne frazeologizmy, wśród nich quasi-ekwiwalenty, mają motywację kulturową, a więc są predestynowane do opisu, który w sposób kontrastywny uwzględniałby omawianą asymetrię.

O ile w przypadku tak zwanych idiomów narodowych umieszczanie informacji kulturowych jest powszechnie przyjętą praktyką, o tyle omawiana grupa frazeologizmów traktowana jest jako bliskie odpowiedniki, niewykazujące znacznych różnic w perspektywie kontrastywnej. Idealny opis quasi-ekwiwalentów powinien uwzględniać uprzednio omówione subtelne różnice, ponieważ taka praktyka leksykograficzna pozwoliłaby na precyzyjniejsze przedstawienie danej jednostki, zarazem umożliwiłaby właściwy dobór ekwiwalentu danej jednostki.

IL SEGRETO DI PULCINELLA – TAJEMNICA POLISZYNELA

Pulcinella, arch. Polcinella – bohater z włoskiej komedii dell'arte, który głośnym szeptem powierzał publiczności sekrety i tak wszystkim znane; nosił charakterystyczny kostium, beret i czarną maskę zakrywającą pół twarzy; imię konotuje brak powagi, kłótniwość, niedotrzymywanie słowa; nazwa o dużym znaczeniu w kulturze włoskiej; przen. błazen, pajac

⁴⁶ L. Rodger, *Beyond Butterscotch. The Place of Cultural Knowledge in the Bilingual Dictionary*, [w:] *Proceedings XII EURALEX International Congress. Congresso Internazionale di Lessicografia. Atti*, red. E. Corino, C. Marelllo, C. Onesti, t. I., Alessandria 2006, s. 567–573.

essere un pulcinella/un Pulcinella – być błaznem

comportarsi da pulcinella – zachowywać się jak błazen, błaznować

fare il Pulcinella – być mało poważnym, nie dotrzymywać słowa, być mało wiarygodnym’,

fare le nozze di Pulcinella – zorganizować uroczystość, która kończy się kłótnią; być przedsięwzięciem, które obiecująco się zaczyna, a źle się kończy

finire come le nozze di Pulcinella – skończyć się kłótnią; źle się skończyć.

Uwzględnienie komponentu kulturowego w opisie frazeograficznym omawianego związku pozwala na wyeksponowanie różnic między włoskim idiomem i jego polskim odpowiednikiem. Istotne jest zawarcie informacji o innych związkach mających w swoim składzie nazwę Pulcinella, ponieważ prezentacja tych jednostek pokazuje, jak duży potencjał motywacyjny ma to imię w języku włoskim.

Podsumowując, należy podkreślić, że odpowiedni opis frazeograficzny quasi-ekwiwalentów jest niezwykle ważny, ponieważ pozwala na dokładniejsze opisanie omawianych jednostek i wskazanie istotnych z punktu widzenia glottodydaktyki i translatoryki różnic, które nie są uwzględniane w większości opracowań.

4. QUASI-EKWIWALENTY W TŁUMACZENIU

Przekład jednostek frazeologicznych nastrocza wielu problemów, a fakt ten ma różnorodne uwarunkowania. Liczne jednostki mają ekwiwalenty o innym sposobie obrazowania, co wpływa na ich funkcjonowanie w translacie. W wielu przypadkach brak jest frazeologicznych odpowiedników, ponieważ frazeologizmy mają motywację kulturową. Jednostki, które mają ekwiwalenty o identycznej strukturze, tożsamym składzie leksykalnym i takim samym znaczeniu jak w języku wyjściowym, traktowane są z reguły jako ekwiwalenty absolutne, czyli odpowiedniki o najwyższym stopniu odpowiedniości.

Należy podkreślić, że niezależnie od posiadanych przez frazeologizm ekwiwalentów, wybór odpowiednika tłumaczeniowego zależy w bardzo dużym stopniu od kontekstu, w jakim dany frazeologizm występuje. Według Ewy Łabno-Falęckiej, proces przekładu jednostki frazeologicznej składa się z następujących etapów: identyfikacja jednostki w języku wyjściowym, analiza znaczenia frazeologicznego, translacja zna-

czenia frazeologicznego, znalezienie korespondującego związku w języku docelowym⁴⁷.

Do najczęściej wymienianych technik translacyjnych należą takie, jak: tłumaczenie związku korespondującym związkiem o takiej samej strukturze, składzie komponentów i znaczeniu w języku docelowym; znalezienie ekwiwalentu funkcjonalnego – odpowiednika frazeologicznego o innym obrazowaniu; tłumaczenie dosłowne; oddanie znaczenia frazeologizmu języka wyjściowego w sposób opisowy; znalezienie odpowiednika wyrazowego; opuszczenie związku frazeologicznego w tłumaczeniu⁴⁸.

4.1. QUASI-EKWIWALENTY JAKO ADEKWATNE ODPOWIEDNIKI PRZEKŁADOWE ZWIĄZKÓW FRAZEOLÓGICZNYCH

Quasi-equiwaleenty, z racji podobieństwa struktury i składu komponentów, są często tłumaczone za pomocą pierwszej z wymienionych technik. W wielu przypadkach jest ona wystarczająca, bowiem użycie korespondującego związku w translacie realizuje te same funkcje komunikacyjne, co w tłumaczonym tekście. Użycie bliskiego odpowiednika pozwala na zachowanie charakteru stylistycznego jednostki, co ilustrują poniższe przykłady:

- pol. *przekroczyć Rubikon* – ang. *cross the Rubikon*: Taylor porównał umowę do przekroczenia Rubikonu, ale tak naprawdę był to mały krok we właściwym kierunku. → Taylor has portrayed the deal as the crossing of the Rubikon, but it was really no more than a small step in the right direction. (IPA 108);
- pol. *pociąć/podcinać komuś skrzydła* – niem. *jemandem die Flügel beschneiden*: Byli młodzi, wierzyli, że ich zapał dużo może dokonać. Podcięto im skrzydła, i teraz nie należy się zbytnio dziwić, że są cyniczni. → Sie waren jung und glaubten, daß ihre Begeisterung viel bewirken könnte. Man hat ihnen die Flügel beschnitten, und jetzt darf man sich nicht allzusehr wundern, daß sie zynisch sind. (IPN 104);
- pol. *nieść swój krzyż* – wł. *portare la propria croce*: Długo trwało, zanim pogodził się ze swoją chorobą. Nieść swój krzyż – tego nauczył się dopiero po latach. → Ci volle molto tempo perché si rassegnasse alla sua malattia. A portare la sua croce imparò solo dopo anni. (IPW 116).

⁴⁷ E. Łabno-Fałęcka, *Phraseologie und Übersetzen*, Frankfurt/M 1994, s. 261.

⁴⁸ S. Fiedler, op. cit., s. 122–132; K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Warszawa 2004, s. 109.

Analiza przykładów pochodzących z żywego języka pozwala jednak stwierdzić, że quasi-ekwiwalent może okazać się niewystarczającym odpowiednikiem tłumaczeniowym. Omawiany już wcześniej idiom włoski *il segreto di Pulcinella* i jego polski quasi-ekwiwalent *tajemnica poliszynela* wykazują różną frekwencyjność. Włoski idiom łatwiej poddaje się procesom modyfikacyjnym, przy czym należy podkreślić, że niektóre z kreatywnych modyfikacji tego związku nie następują większych trudności w tłumaczeniu, na przykład:

- wł. Di fatto, l'agente ha rivelato il più classico 'segreto di Pulcinella' confermando l'interesse della Juvecaserta per il suo assistito⁴⁹ → pol. Faktycznie agent ujawnił najbardziej klasyczny sekret poliszynela, potwierdzając zainteresowanie Juvecaserty swoim podopiecznym;
- wł. È un pò il segreto di Pulcinella se così vogliamo chiamarlo⁵⁰ → To taki, jak to ująć, trochę sekret poliszynela;
- Finalmente svelato il terzo segreto di Pulcinella⁵¹ (dosł. w końcu ujawniono trzeci sekret poliszynela);
- *Il segreto bancario di Pulcinella degli gnomi arroganti*⁵² (dosł. bankowy sekret poliszynela aroganckich gnomów).

Warto podkreślić, że w przypadku tytułu pochodzącego z Ticino Finanza *Il segreto bancario di Pulcinella degli gnomi arroganti* (dosł. bankowy sekret poliszynela aroganckich gnomów) połączenie modyfikacji związku frazeologicznego z metaforycznym określeniem bankierów dosłowne tłumaczenie czyni tytuł mało atrakcyjnym ze stylistycznego punktu widzenia.

4.2. QUASI-EKWIWALENTY JAKO NIEADEKWATNE ODPOWIEDNIKI PRZEKŁADOWE ZWIĄZKÓW FRAZEOLOGICZNYCH

Jednostka frazeologiczna może być poddana zabiegom modyfikującym, które odwołują się do wspólnej wiedzy kulturowej użytkowników danego języka. Parafrazowane związki frazeologiczne często wykorzysty-

⁴⁹ www.9online.it/sport. Dostęp: 10.07.2009.

⁵⁰ lapose.splinder.com. Dostęp: 10.07.2009.

⁵¹ <http://digilander.libero.it/flavionline.vulvia.htm>. Dostęp: 10.07.2009.

⁵² <http://www.ticinofinanza.ch/index.cfm?mode=comunicati&id=585>. Dostęp: 10.07.2009.

wane są w tekstach publicystycznych⁵³. W przypadku takich kreatywnych adaptacji stałych połączeń wyrazowych quasi-ekwiwalent okazuje się nieadekwatnym odpowiednikiem tłumaczeniowym. Przykładem omawianego sposobu wykorzystania spetryfikowanych jednostek jest użycie modyfikacji analizowanego wcześniej idiomu, *tajemnica poliszynela* w postaci *Tajemnica PO-liszynela* jako nagłówka artykułu Joanny Tańskiej (Newsweek 8.06.2008). Modyfikacja ta występuje również w ostatnim zdaniu: *Mamy więc do czynienia z tajemnicą PO-liszynela*. Akronim PO, nazwa jednej z partii, Platformy Obywatelskiej, z racji identyczności brzmienia z pierwszą sylabą antroponimu został wykorzystany w grze słów. Czytelnik dekoduje informacje przekazywane przez modyfikację dzięki znajomości postaci kanonicznej i swojej wiedzy kulturowej⁵⁴.

Włoski quasi-ekwiwalent okazuje się nieadekwatnym odpowiednikiem tłumaczeniowymi z dwóch powodów. Pierwszy z nich, sygnalizowany już wcześniej, wiąże się ze specyfiką kulturową nazwy partii. Drugi zaś to rozbieżność w inicjalnej sylabie antroponimów, która uniemożliwia odwzorowanie zapisu polskiej modyfikacji. Francuski quasi-ekwiwalent polskiej jednostki wykazuje zgodność brzmienia pierwszej sylaby (fr. *il segret de Polichinelle*), a więc możliwe jest przekalkowanie adaptacji idiomu, przy czym ginie efekt gry słów, ponieważ konieczny byłby jednak przypis objaśniający zapis *il segret de PO-lichinelle*.

Należy podkreślić, że innym niebezpieczeństwem związanym z przenoszeniem jednostek o charakterze quasi-ekwiwalentów do translatu jest różne znaczenie kulturowe omawianych nazw i związana z nim asymetria konotacji: w jednej z kultur frazeologizm jest bogatszy w konotacje niż w innych, w których występuje na przykład tylko jedna z nich. Językowym odzwierciedleniem znaczenia kulturowego może być na przykład większa liczba znaczeń danej jednostki. Tak jest w przypadku niemieckiego związku frazeologicznego *Nacht der langen Messer*, rejestrowanego w opracowaniach frazeograficznych i używanego w trzech znaczeniach ('mord danej grupy ludzi mający miejsce w czasie nocy'; 'mający miejsce w nocy lub późnym wieczorem wybór w bezwzględnej rywalizacji');

⁵³ Zob. J. Szerszunowicz, *The Modification Potential of Idioms and Proverbs in the Contrastive Perspective*, [w:] *Valoda dažādu kultūru kontekstā*, t. XV, red. N. Trofimova, Dauvgapils: Saule 2005, 434–439.

⁵⁴ Zob. J. Szerszunowicz, *Decoding Phraseological Units as a Socio-Linguistic Problem (on the Example of Onomastic Idioms)*, [w:] *Nation and Language: Modern Aspects of Socio-Linguistic Development*, Kaunas 2008, s. 118–121.

‘mające miejsce wieczorem podjęcie ostatecznej decyzji’)⁵⁵, którego odpowiedniki nawiązują znaczeniowo do pierwszego rozumienia omawianego idiomu. Użycie włoskiego odpowiednika *la notte dei coltelli lunghi* czy angielskiego ekwiwalentu *the night of long knives* nie wywołuje identycznych konotacji, co wprowadzenie do tekstu niemieckiego idiomu.

Podsumowując, należy podkreślić, że quasi-ekwiwalenty mogą być wystarczającymi obcojęzycznymi ekwiwalentami, jeżeli subtelne różnice występujące między nimi nie są aktualizowane w danym kontekście. Quasi-ekwiwalenty, bliskie odpowiedniki z formalnego punktu widzenia, w niektórych przypadkach są jednak ekwiwalentami nieadekwatnymi, które mimo zbieżności formalno-strukturalnych nie mogą być użyte w translacie. Trzeba więc podkreślić, że dobór ekwiwalentu uwarunkowany jest kontekstem, a mówiąc precyzyjniej, znaczeniem różnic występujących w wieloaspektowej analizie jednostki i jej quasi-ekwiwalentu w danym jej użyciu.

WNIOSKI

Przeprowadzona analiza pozwala na sformułowanie wniosków dotyczących trzech aspektów badanego zjawiska, mianowicie terminologicznego, frazeologicznego i translatorycznego. Termin *quasi-ekwiwalent*, definiowany jako jednostka o identycznym znaczeniu, składzie komponentów i strukturze, odpowiada tradycyjnie używanemu terminowi ekwiwalent absolutny, jednak precyzyjniej nazywa owe odpowiedniki, określając ich charakter.

Quasi-ekwiwalenty stanowią ważną grupę jednostek, które powinny być precyzyjnie opisywane w dwujęzycznych słownikach frazeologicznych tak, aby były wskazane subtelne różnice. W artykule hasłowym należy podawać autentyczne przykłady, nie zaś preparowane na potrzeby słownika. Ponadto dokładniejszy opis jednostek frazeologicznych pozwoli na wskazanie *fałszywych przyjaciół*, których ustalenie jest ważne dla glotodydaktyki.

Z punktu widzenia translatoryki jednostki te stanowią bardzo ważną grupę, ponieważ ich formalne podobieństwo może skłaniać tłumacza

---

⁵⁵ Por. definicję w: *Duden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, red. B. Alleben, W. Scholze-Stubenrecht, t. XI, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 2002, s. 531.

do wyboru ekwiwalentu, który nie będzie odpowiedni w danym kontekście. Występowanie quasi-ekwiwalentów powinno być zjawiskiem znanym adeptom sztuki przekładu, ponieważ nieuświadomienie sobie tego zjawiska może prowadzić do powstawania błędów tłumaczeniowych.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW CYTOWANYCH OPRACOWAŃ LEKSYKO- I FRAZEOGRAFICZNYCH

- B – *Brewer's Dictionary of Phrase and Fable*, red. A. Room, London 2002.
- BM – Bannock G., Manser W., *Angielsko-polski słownik tematyczny. Finance*, Warszawa 2001.
- Dem – De Mauro T., *Il dizionario della lingua italiana*, Milano 2000.
- DIS – Gobetti D., *Dictionary of Italian Slang*, New York 1999.
- DR – *Duden Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*, red. B. Al-sleben, W. Scholze-Stubenrecht, t. 11, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 2002.
- IPA – Wolfram-Romanowska D., Kaszubski P., Parker M., *Idiomy polsko-angielskie. Polish-English Idioms*, Warszawa 1999.
- IPN – Wójtowicz J., Wójcicki M., *Polnische und deutsche Redewendungen*, Warszawa 1997
- IPW – Mazanek A., Wójtowicz J., *Idiomy polsko-włoskie. Fraseologia idiomatica polacco-italiana*, Warszawa 1986.
- IW – *Idiomy włoskie*, oprac. M. K. Podracka, Warszawa 2006.
- LIW – Zardo M., *Langenscheidt 1000 idiomów włoskich*, Warszawa 2002.
- JI – Akiyama N., Akiyama C., *Japanese Idioms*, New York 1996.
- L – Lapucci C., *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano 1990.
- LNSA – Ratajczak P., *Leksykon nowego słownictwa angielskiego. Lexicon of New English Vocabulary*, Zielona Góra 2005.
- ODI – *Oxford Dictionary of Idioms*, red. J. Siefring, Oxford 2005. Wyd. II. (1999)
- PDEI – Gulland D., Hinds-Howell D., *The Penguin Dictionary of English Idioms*, London 1994. (1986)
- PSWP – Meisels W., *Podręczny słownik włosko-polski. Dizionario pratico italiano-polacco*, t. II, Warszawa 1996.
- Q – Quartu M. B., *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*, Milano 2000.
- SFJP – Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 1999. (1967) Wyd. XI.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. I–IV, Warszawa 2003.

- USWP – *Uniwersalny słownik włosko-polski. Dizionario universale italiano-polacco*, red. M. K. Podracka, Warszawa 2004.
- WSFJP – Müldner-Nieckowski P., *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa 2003.
- WSWP I – Cieśla H., Jamrozik E., Kłos R., *Wielki słownik włosko-polski. Grande dizionario italiano-polacco*, t. I, Warszawa 2001.
- WSWP III – Cieśla H., Jamrozik E., Łopieńska I., Sikora Penazzi J., *Wielki słownik włosko-polski. Grande dizionario italiano-polacco*, t. III, Warszawa 2006.

QUASI-EQUIVALENTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THEORY, PHRASEOGRAPHY AND TRANSLATION

Summary

Confrontative analyses show that some phraseological units have full equivalents, i.e. the units are similar in terms of form, semantics and stylistics, also called total equivalents. In fact, if a multi-aspectual confrontative analysis is conducted, it is hardly possible to find two units in the source language and the target language which are identical in all respects. They are bound to differ, for instance in frequency or gender restrictions. The paper presents the typology of quasi-equivalents, i.e. equivalents of phraseological units traditionally called full or total equivalents, between which subtle differences are determined in a multi-aspectual analysis covering a number of criteria. As to the cross-linguistic differences, they manifest themselves in semantics, stylistics, variations, connotations and collocability of the phraseological units at issue. Another problem discussed is the phraseographic description of such units in bilingual dictionaries. Translation of units at issue is also discussed briefly in the paper to present potential problems and provide practical solutions. The choice of an appropriate cross-linguistic equivalent belonging to the group discussed depends on how subtle differences are actualized in a given context.